

ARXIV MATERIALLARININ TƏSVİRİ BIBLIOQRAFİK İNFORMASIYA MƏNBƏYİ KİMİ

Sima İsmayılova

*BDU, Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrası, Dosent
simabdu@email.ru*

Описания архивных материалы как источник библиографической информации

Резюме: В статье рассматривается общая характеристика архивные дело, описание архивных документов как источник библиографической информации.

Description of archival documents as a source of bibliographic information

Abstract: This paper discusses the general characteristics of archival activity, and description of archival documents as a source of bibliographic information.

Açar sözlər: *Arxiv işi, biblioqrafiya, biblioqrafik informasiya mənbəyi, arxiv materiallarının təsviri.*

Ключевые слова: *Архивные дело, библиография, источники библиографической информации, описание архивные документов.*

Keywords: *Archival activity, bibliography, bibliographic information source, description of archival documents.*

Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafik informasiya sisteminin zənginləşməsində arxiv sənədlərinin biblioqrafik göstəricilərinin xüsusi yeri vardır. Ədəbiyyatşünaslığın elmi-köməkçi biblioqrafiyasının bir tipi olan arxiv sənədlərinin biblioqrafik göstəriciləri respublikamızda 1950-1960-cı illərdə görkəmli şair və yazıçıların yaradıcılığına həsr edilmişdir. Arxiv sənədlərinin biblioqrafik göstəricilərinin tərtibi metodikasını digər biblioqrafik göstəricilərin biblioqrafiyalaşdırılmasından əsaslı şəkildə fərqlənir. Arxiv sənədlərinin biblioqrafik mənbələrinin yaradılmasında daha çox həmin şəxsin şəxsi arxivinə müraciət olunur, ancaq onun tərcümeyi-halı, əsərləri deyil, əlyazmaları, xatirələri, yazışmaları, məktubları, əsərlərinə verilmiş rəylər, fotosəkilləri daxil edilir. Arxiv sənədlərinin təsviri mütəxəssis tələbatçı sorğularının ödənilməsində zəngin biblioqrafik informasiya mənbəyi kimi əhəmiyyətlidir.

Arxiv sənədlərinin biblioqrafik təsvirinə dair ilk nümunə 1955-ci ildə görkəmli dramaturq M.F.Axundova həsr edilmişdir. “M.F.Axundov arxivinin təsviri” həm rus, həm də Azərbaycan dilində çap olunmuş biblioqrafik göstəricinin müəllifi Ağəli İbrahimov olmuşdur. (1)

1961-ci ildə müəllifi Mərziyə Paşayeva olan “Cəlil Məmmədquluzadə (Molla Nəsrəddin) arxivinin təsviri”, Cənnət Nağıyevanın müəllifi olduğu “S.S.Axundov arxivinin təsviri” 1962-ci ildə, “Cəfər Cabbarlı arxivinin təsviri” adlı vəsait isə 1965-ci ildə Mərziyə Paşayevanın tərtibi ilə çap edilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda nadir, qədim əlyazmaları və çap kitabları ilə yanaşı, Azərbaycan

xalqının görkəmli alim, yazıçı və şairlərinin zəngin arxivləri də vardır. Bu arxivlər içərisində Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, böyük mütəfəkkir M.F.Axundovun arxivi öz zənginliyi və səliqəsi ilə diqqəti cəlb edir. Arxivdə 1300-dən artıq material əhatə edilmişdir. Bu materialların əksəriyyətini müəllif özü səliqəyə salmış, onların gələcəkdə elmi-tədqiqat üçün lazım olacağını nəzərə alaraq bir neçə dəfə üzünü köçürmüş və bəzi materialları ayrıca dəftər şəklində tərtib edərək öz arxivinə son dərəcə yüksək qayğı ilə yanaşaraq mühafizə etmişdir. M.F.Axundov arxivinin təsviri, müəyyən bölmələr üzrə, əlifba sırası ilə, materiallar xronoloji qaydada tərtib edilmişdir.

M.F.Axundov bütün dramlarını özü toplayaraq onları “Təmsilat” adı ilə bir cild içərisində yazdırmış və çapa hazırlamışdır. Sonralar həmin tərtib üzrə “Təmsilat” həm rus, həm də fars dilinə tərcümə edilmişdir. “Təmsilat”ın əvvəlində teatrın əhəmiyyəti, Azərbaycan dilinin imlası və aktyorların danışıq qaydaları haqqında M.F.Axundovun məşhur qeydləri vardır.

Yazıçının arxivində onun “Hindistan şahzadəsi Kəmallüddövlənin öz dostu İran şahzadəsi Cəlalüddövləyə üç məktubu və Cəlalüddövlənin ona cavabı” adlı fəlsəfi əsəri, “Aldanmış Kəvakib” adlı hekayəsi, “Bir İranlı tacir ilə müsahibə” və sair nəsr əsərlərinin əlyazmaları vardır. Arxivdə “Kəmalüddövlə məktubları”nın Azərbaycan dilində iki, fars dilində beş, rus dilində bir (cəmi səkkiz) nüsxəsi vardır.

M.F.Axundov “Kəmallüddövlə məktubları” əsərinin əhəmiyyəti haqqında öz dostlarına və dövrünün qabaqcıl alimlərinə məktublar yazmış və bu əsərin bir çox nüsxələrini köçürtdürüb onlara göndərmişdir. Həmin əsər rus dilində nəşr edildikdən sonra M.F.Axundov onu öz xərçi ilə fransız, ingilis və alman dillərinə də tərcümə etdirmişdir.

M.F.Axundovun arxivində “Aldanmış Kəvakib” hekayəsinin dörd nüsxə əlyazması saxlanılır ki, onların ikisi rus, ikisi isə Azərbaycan dilindədir.

Arxivdə olan sənədlərdə Axundovun bəzi kiçik qeydləri də vardır ki, bunlar olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, bu qeydlərdən birində M.F.Axundov qadınlara rus dilini öyrənməyin lazım olduğundan danışır (inv.№139). Gələcəkdə mühüm bir əsərin mövzusu ola biləcək belə qeydlərdə M.F.Axundov “Qadın azadlığı” (inv. №13), “Din və fanatizm əleyhinə” (inv. №292), “Dram əsərlərinə dair” (inv. №251), Cənubi Azərbaycanda (Savalan dağında) filiz mədənləri və onlardan istifadədən bəhs etmişdir.

M.F.Axundovun müxtəlif şəxslərə, görkəmli dövlət xadimləri və nüfuzlu adamlara yazdığı məktublar öz miqdarı və məzmunu etibarilə arxivin mühüm hissəsini təşkil edir. Arxivdə olan məktublardan Axundovun öz ideyaları uğrunda mübarizədə son dərəcə inadkar və barışmaz bir mütəfəkkir olduğu anlaşılır. Arxivdə M.F.Axundovun müxtəlif şəxslərə yazdığı 154 məktubun surəti saxlanılır. Məktubların məzmunları Axundovun əsas mübarizə məsələlərinin həllinə xidmət edir. Bunların içərisində onun ən çox öz məsləkdaşı Mirzə Məlkumxana məktub yazdığı görünür. Mirzə Məlkumxana yazdığı məktublardan 23-nün surətini Axundov öz arxivində saxlamışdır.

Arxivdə Axundova gələn 124 məktubun əsli və surətləri vardır. Müxtəlif şəxslərdən gələn bu məktublarda Axundovun böyük bir alim və müəllim olduğu təsdiq edilir.

Arxivdə həmçinin Axundovun müxtəlif idarələrə yazdığı ərizə və təliqələrin surətləri, şəxsən özünə, ailəsinə aid çoxlu sənəd, foto şəkillər vardır ki, bu sənədlər müəllifin həyat və fəaliyyətini öyrənmək işində böyük əhəmiyyətə malikdir. M.F.Axundovun arxivində onun öz əli ilə yazdığı tərcümeyi-halı və tərcümeyi-halına dair pərakəndə qeydləri də vardır (inv. №490). Onun əmək kitabçasında (inv. №865) 1834-cü ildən ömrünün sonuna qədər harada, nə vəzifədə işlədiyi göstərilmişdir. Arxivdə yaxşı işlədiyinə görə Axundovun rus dövlətindən aldığı orden vəsiqələri və s. şəhadətnamələr də vardır ki, bunlar Mirzə Fətəlini hələ öz dövründə nə qədər yüksək hörmətə malik olduğunu sübut edir.

“M.F.Axundov arxivinin təsviri” adlı vəsaitin daha bir əhəmiyyətli cəhətlərindən biri odur ki, M.F.Axundov arxivində Azərbaycan, rus və Şərqi dillərində saxlanılan kitabların müəllifi, yazılma və ya çap olunduğu il və inventar nömrəsi göstərilməklə təsviri verilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə edilib saxlanılan və öz mükəmməlliyi, səliqəsi ilə seçilən arxiv sənədlərindən biri də görkəmli yazıçı Y.V.Çəmənəminlinin arxiv materiallarıdır. Y.V.Çəmənəminlinin arxiv materialları ona görə qiymətlidir ki, buradakı əlyazmaların əksəriyyətini müəllifin avtoqrafları təşkil edir. Cənnət Nağıyeva tərəfindən tərtib edilmiş “Yusif Vəzir Çəmənəminli arxivinin təsviri” adlı bu qiymətli vəsait 1999-cu ildə nəşr edilmişdir. (2)

Şəxsi arxiv tərtib etmək işini Y.V.Çəmənəminli yazıçının birinci və ən vacib işi, yazıçı mədəniyyətinin meyarı hesab edirdi. Arxiv yaratmaq işinə laqeydlik göstərən Azərbaycan yazıçı və şairlərinin səhlənkarlığını tənqid edən ədib bu sahədə ilk təşəbbüskar olan M.F.Axundovun səyini təqdirəlayiq hesab edərək onun arxivi ilə yaxından tanış olmuş və özü də arxiv yaratmaq niyyəti ilə bütün əlyazmalarını və şəxsi sənədlərini bir yerə toplamış, göz bəbəyi kimi sevdiyi bu əlyazmalarını əvvəllər özü, sonralar isə həyat yoldaşı qoruyub saxlaya bilmişdir.

Yusif Vəzirin arxivi onun tərcümeyi-halı, xatirə dəftərləri, öz əli ilə düzəltdiyi dəftərləri, öz əli ilə düzəltdiyi albomlar, romanları, hekayə və felyetonları, şeirləri, elmi-publisistik əsərləri, kinossenariləri, yazıçının müxtəlif şəxslərə yazdığı məktubların surətləri, ona göndərilmiş məktublar, əsərlərinə verilmiş rəylər, şəxsiyyətinə aid sənədlər, müxtəlif fotoşəkillər, çap kitablarından ibarətdir.

Yusif Vəzirin həyatı haqqında yazdığı və arxivinə daxil etdiyi əlyazmaları və müxtəlif qeydləri ədibin həyatını dərinləndirən öyrənmək üçün ən yaxşı əyani vəsaitdir. Görkəmli yazıçı əgər həyatının müəyyən dövrünə dair az xatirə yazmışdırsa, əvəzində müxtəlif arayış, təliqə, ərizə, qeydlər, şəxsi sənədlər və

s. qoyub getmişdir ki, bunlar vasitəsilə yazıçının həyatı haqqında geniş məlumat əldə etmək mümkündür.

Əlyazmaları göstərir ki, ədibin həyatında ən çətin dövrlərdən biri Bakı realnı məktəbində oxuduğu illərə təsadüf edir. Ağır maddi vəziyyət keçirməsinə baxmayaraq o, bütün çətinliklərə dözmüş, “Ya ölüm, ya məqsəd” deyərək təhsilini davam etdirmişdir. Yusif Vəzir Bakı realnı məktəbini bitirdikdən sonra 1909-cu ilin iyun ayında Peterburqa gedir, lakin xatirələrindən göründüyü kimi, daxil olmaq istədiyi fakültə zövqünə uyğun olmadığından oradan qayıdıb Kiyev darülfünunun hüquq fakültəsinə daxil olmuşdur.

Y.V.Çəmənəminlinin həyatının son dövrlərinə aid arxivdə saxlanan sənədlər də xeyli maraqlıdır. Gözlərinin zəifləməsinə və ürəyinin xəstəliyinə baxmayaraq yazıçı öz tərcümeyi-hal və şəxsi sənədlərindən əlavə, köhnə əlyazmalarını da mühafizə edib saxlamış, ona qarşı çıxan şəxslərin mətbuatda nəşr edilmiş çıxışlarını nəzərdən qaçırmamış, bunları xüsusi qeydə almış, bəzilərini isə bütünlüklə qəzetdən kəsib arxivinə daxil etmişdir.

Yusif Vəzirin əmək fəaliyyəti və həyatının mühacirət dövrləri haqqında avtoqraf tərcümeyi-halları, ərizələr ilə birlikdə arxivdə fransız dilində olan müxtəlif arayış, təliqə, qəbz və başqa sənədlər də diqqəti cəlb edir.

Arxivdəki sənədlər yazıçının təkə həyat və əmək fəaliyyətini deyil, eyni zamanda onun ədəbi fəaliyyətini öyrənməkdə də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yazıçı öz tərcümeyi-halında ilk əsərinin “Şaqqulunun xeyir işi”, sonra “Saranın hekayəsi” olduğunu söyləyir. “Şaqqulunun xeyir işi”ndən əvvəl yazdığı bir sıra əsərlərinin surəti də müəllifin xatirələrində öz əksini tapmışdır. Müəllifin çap olunmuş əsərlərindən əlavə, onun arxivdəki əlyazmaları, qeyd, qaralama və konspektlərindən məlum olur ki, o, yaradıcılığının çox hissəsini Azərbaycan qadınının azadlıq işinə sərf etmiş, yazdığı əsərlərinin əksəriyyətində qadın məsələsinə toxunmuş, ailədə, məişətdə olan nöqsanlı cəhətlərin səbəblərini, əsasən dini mövhumatın təsirində görmüş və qadın azadlığı uğrunda mübarizəsini mövhumata qarşı mübarizə ilə birləşdirmişdir.

Yazıçının həyatının aynası olan tərcümeyi-hal, xatirə dəftərləri və müxtəlif albomlardan əlavə, arxivdə saxlanılan məktublar da onun ədəbi fəaliyyətini öyrənmək üçün çox əhəmiyyətlidir. Yazıçının əlyazmalarının ilk nümunələrinin, ilk nüsxələrinin yazılış tarixi, yazıldığı yeri, əsərin yazılma tarixi, əsərin yazılma səbəbini, məqsədini və s. müəyyənləşdirmək üçün yenə arxiv materiallarına müraciət etmək lazım gəlir. Bütün bu cəhətlər vəsaitin biblioqrafik mənbə kimi, biblioqrafik informasiyanın ilkin ünsürləri kimi müvafiq elmi-tədqiqat sahəsinin biblioqrafik informasiya təminatında rolunu şərtləndirən amillərdir.

Arxiv materialları mütəxəssislərin elmi-tədqiqat fəaliyyətində, hər bir yazıçı və şairin, ictimai xadimin həyat və fəaliyyətinin tədqiqində, hərtərəfli araşdırılmasında, şəxsiyyətin bir fərd kimi şəxsi xarakterinin, keyfiyyətlərinin açılmasında mühüm vasitə kimi həmişə gərəkli olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. İbrahimov A.Ə. M.F.Axundov arxivinin təsviri .-B.: “Elm”.- 1955.- 292s.
2. İsmayılova S.P. Azərbaycanca bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq bibliografiyası (1965-2000-ci illər).-B.:Nurlan.-2009.-184s.
3. Nağıyeva C. Yusif Vəzir Çəmənəminli arxivinin təsviri .-B.:”Örnək”.-1999.- 201s.